

Wojciech GROBELSKI

Centralny Ośrodek Szkolenia Straży Granicznej

im. Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego – Koszalin

UMUNDUROWANIE, OZNAKI I EMBLEMATY STRAŻY GRANICZNEJ PO 1933 ROKU

W okresie 11–lecia swojego istnienia, Straż Graniczna II Rzeczypospolitej kilkakrotnie przechodziła modyfikację umundurowania. Jako pierwsze ukazało się rozporządzenie ministra skarbu z dnia 8 lutego 1928 roku „(...) w sprawie umundurowania funkcjonariuszów Straży Granicznej”¹. Ujednolicono wówczas oznaki stopni, zmieniono barwę mundurów na kolor khaki i wprowadzono okrągłą czapkę. Niemniej jednak jeszcze przez pewien okres dopuszczalne było używanie starych, ciemnozielonych uniformów wraz z miękką rogatywką z okutym daszkiem jako nakryciem głowy. Widniało na nich godło państwowe według wzoru z 1919 r.

Najwcześniej zaczęto zmieniać emblematy i oznaki stopni na mundurach oraz orzełki na czapkach. Poprzedni wzór orła zastąpiło teraz godło państwowe, osadzone na rycerskim ryngrafie zamiast tarczy amazonki. Zazwyczaj było ono srebrzone bądź oksydowane. Nowy orzełek otrzymał symbol „wz. 28”.

Od 1930 roku obserwujemy widoczne zmiany umundurowania. Sankcjonowało je kolejne rozporządzenie ministra skarbu z dnia 4 lutego 1930 roku². W użyciu zachowano ustanowiony dwa lata wcześniej krój mundurów wraz emblematami, ale pojawił się nowy, nieco zmodyfikowany wzór czapki. W dalszym ciągu było to nakrycie głowy z okrągłym denkiem wykonanym z tkaniny czesankowej lub gabardyny z ciemnozielonym aksamitnym otokiem. Oficerowie młodszy nosili nad nim galon wykonany ze srebrnej taśmy, natomiast dla oficerów starszych galon był podwójny. Całości dopełniał daszek z czarnej lakierowanej skóry okuty białą blachą. Nad nim podpinka z czarnej skóry z metalową sprzączką, umocowana do otoku za pomocą dwóch małych, metalowych guzików z wytłoczonymi orłami. Na czapce jeszcze przez kilka lat pozostawiono orzełka „wz. 28” osadzonego na ryngrafie.

¹ Dziennik Ustaw RP z 1928 r., Nr 25, poz. 223.

² Dziennik Ustaw RP z 1930 r., Nr 10, poz. 228.

Orzełek Straży Granicznej „wz. 28”
(ze zbiorów Wincentego Laskowskiego z Koszalina).

Wspomniane rozporządzenie wprowadziło oznaki stopni na otoki czapek, a na naramiennikach utrzymało cyfry rzymskie (dla oficerów) i arabskie (dla szeregowych) oznaczające numery inspektoratów okręgowych. Oznaki stopni noszono także na ciemnozielonych patkach na rękawach kurtek i płaszczy. Dodatkowo wprowadzono stylizowane monogramy: metalowe (dla szeregowych) i haftowane (dla oficerów) pełniących służbę w sztabie Komendy Straży Granicznej „K.S.G” i sztabie Inspektoratu Okręgowego „I.O”.

Oznaki stopni oraz emblematy Straży Granicznej
(ze zbiorów Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie).

Mundury dla szeregowych Straży Granicznej³ były koloru khaki, krojem odpowiadające wojskowym uniformom, ale z górnymi kieszonkami⁴. Wykonywano je z tkaniny kamgarnowej⁵. Oficerowie natomiast zwyczajowo nosili mundury gabardynowe.

Oznaką przynależności do Straży Granicznej był emblemat umieszczany na kołnierzach mundurów, na ciemnozielonych patkach, tzw. „łapkach” z jaśniejszą lamówką na krawędzi. Emblemat wykonany ze srebrzonego mosiądzu, przedstawiał ażurową tarczę na tle promieni z godłem państwowym o wymiarach 20x24mm i zapinany był na dwa druciki.

Emblemat Straży Granicznej starego typu (ze zbiorów autora).

Warto wiedzieć, że niezależnie od opisanego powyżej munduru tzw. „służbowego” (często używanego też jako wyjściowego), funkcjonariusze otrzymywali również uniformy letnie, wykonane z drelichu. Identycznie noszono na nich wspomniane emblematy na kołnierzach oraz dystynkcje stopni na rękawach.

³ W skład korpusu osobowego szeregowych SG wchodziły następujące stopnie: strażnik, starszy strażnik, przodownik i starszy przodownik. Wszyscy byli funkcjonariuszami zawodowymi – przyp. autora.

⁴ W Wojsku Polskim żołnierze służby czynnej pochodzący z poboru do 1935r. nosili bluzy pozbawione górnych kieszeni – zob. H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy 1918-1939*, Warszawa 1995.

⁵ *Kamgarn* – gładka tkanina z wełny czesankowej – przyp. autora.

Funkcjonariusze Straży Granicznej w umundurowaniu drelichowym i kamgarnowym z ludnością cywilną (ze zbiorów autora).

Do ubioru służbowego i wyjściowego obowiązywały długie buty z cholewami. Wcześniej, tj. w okresie istnienia Straży Celnej dość często spotykało się u funkcjonariuszy (szczególnie u szeregowych) tzw. „buty ze sztylpami”⁶. Był to rodzaj cholewy wykonanej ze skóry i dopinanej do trzewików za pomocą pasków ze sprzączkami.

W okresie zimowym w formacji obowiązywały również długie płaszcze z grubego sukna koloru khaki:

- z dwiema kieszeniami,
- dwurzędowe,
- zapinane na sześć guzików,
- ze stopniami służbowymi naszytymi na rękawach.

Na klapach kołnierza, zamiast emblematów umieszczono barwną wypustkę, na którą składały się dwa zszyte ze sobą w poziomie paski w kolorach jasnej i ciemnej zieleni.

⁶ Od niem. *Stülpe*, *Stulpe*, kamasze skórzane opinające łydkę, używane do konnej jazdy wraz z trzewikami. Zob. H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy 1918-1939*. Warszawa 1995, s. 180.

Oficer Straży Granicznej w płaszczu dwurzędowym (ze zbiorów autora).

Kolejna zmiana przepisów dotyczących ubioru miała miejsce 24 sierpnia 1933 roku⁷. Straż Graniczna nosiła odąd umundurowanie krojem i kolorem niemal identyczne z uniformami wojskowymi. Oznaki stopni noszono nie tylko na czapkach, ale również na naramiennikach, zachowując – jedynie dla szeregowych – cyfrę arabską oznaczającą numer Inspektoratu Okręgowego. Na łapkach kołnierza pojawił się węższy haftowany bajorkiem: węższy dla szeregowych, szerszy dla oficerów.

Nowy emblemat Straży Granicznej wg wzoru z 1933 r. (ze zbiorów autora).

⁷ Dziennik Ustaw z 1933 r., Nr 76, poz. 547.

Skutkiem tego zmienił się emblemat formacji. Nadal była to ażurowa tarcza z godłem państwowym, ale – ze względu na brak miejsca na łapkach – zlikwidowano odchodzące od niej pęki promieni.

Nakryciem głowy – podobnie jak w Korpusie Ochrony Pogranicza – pozostała nadal czapka garnizonowa z okrągłym denkiem (wzoru angielskiego) z okutym daszkiem i ciemnozielonym otokiem z naniesionym nań stopniem służbowym. Pojawił się za to nowy orzełek. Dawny wzór godła państwowego na ryngrafie zastąpił teraz orzełek typu wojskowego „wz. 19”, osadzony na tarczy amazonek.

Orzełek „wz. 19” (ze zbiorów autora).

Zmiany te niezwykle obrazowo przedstawiała barwna plansza autorstwa St. J. Haykowskiego i Kazimierza Sejdy. Warto wiedzieć, że podobne plansze wykonano także dla Korpusu Ochrony Pogranicza i Policji Państwowej. Widać na nich bardzo dokładnie wszystkie szczegóły umundurowania.

Z ciekawostek, na uwagę zasługuje sukienna czapka zimowa w formie *kepi*, dziś znana tylko ze wspomnianej planszy bądź z licznych fotografii. Niestety, prawdopodobnie nigdzie nie zachował się oryginał tego nakrycia głowy.

Również bardzo często zaciekawienie budzą kąty noszone przez szeregowych Straży Granicznej (w wojsku przez podoficerów zawodowych) na lewych rękawach mundurów, niejednokrotnie błędnie interpretowane jako oznaki stopni służbowych. W ten sposób oznaczano po prostu lata służby:

- jeden szeroki tzw. „*winkel*” mógł być naszyty po 9 latach służby,
- węższy – po 3 latach.

Ci, którzy legitymowali się okresem służby frontowej, na prawym rękawie 15 cm poniżej wszycia naramiennika mogli nosić mniejsze, srebrne kąty skierowane ramionami do dołu, tzw. „*szewrony*”. W tym przypadku jeden kąt określał 6 – miesięczny pobyt na froncie. Identyczne oznaczenia noszono w całym Wojsku Polskim⁸.

Innym wyróżniającym detalem o bardzo zaszczytnym charakterze, noszonym na mundurach wojskowych, Straży Granicznej, Policji i innych, była odznaka honorowa za rany i kontuzje. Wąska wstążeczka o barwach Orderu *Virtuti Militari* z małymi srebrnymi gwiazdkami oznaczającymi ilość ran lub kontuzji odniesionych podczas walk po dniu 1 listopada 1918 roku i w czasie I wojny światowej, noszona była na lewej piersi munduru powyżej odznaczeń lub baretek⁹.

Straż Graniczna była formacją w pełni zawodową, nie dziwi więc fakt, że szeregowi funkcjonariusze nosili umundurowanie wykonane z gatunkowo lepszego materiału aniżeli żołnierze służby czynnej Wojska Polskiego. Stopnie służbowe w Straży Granicznej obejmowały trzy korpusy osobowe:

- *szeregowych*: strażnik (szeregowy – starszy szeregowy), starszy strażnik (kapral – plutonowy), przodownik (sierżant), starszy przodownik (starszy sierżant);
- *oficerów stopni niższych*: aspirant (podporucznik), podkomisarz (porucznik), komisarz (kapitan);
- *oficerów stopni wyższych*: nadkomisarz (kapitan – major), inspektor (major – podpułkownik), nadinspektor (pułkownik).

Poza korpusem osobowym Straży Granicznej znajdował się stopień generała, który przysługiwał komendantowi, z reguły oddelegowanemu na to stanowisko z wojska.

⁸ St. Komornicki, Z. Bielecki, W. Bigoszewska, A. Jońca, *Wojsko Polskie 1939 - 1945. Barwa i broń*. Warszawa 1984, s. 125.

⁹ Z. Żygulski jun., H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988, s. 123.

Aż do 1938 roku stopień przodownika (sierżanta) oznaczano srebrną taśmą z zieloną lamówką obszytą dookoła naramiennika. Starszy przodownik miał dodatkowo taśmę przechodzącą przez jego środek¹⁰. Dopiero rok przed wybuchem II wojny światowej na naramiennikach tych stopni znalazły się tzw. „krokiewki”. Z kolei oficerowie w oznaczeniach swoich stopni służbowych zamiast pięcioramiennych gwiazdek nosili gwiazdki czteroramienne.

Wyjątkowym wyróżnieniem noszonym na mundurach funkcjonariuszy była odznaka pamiątkowa Straży Granicznej¹¹. Ustanowiona Rozkazem nr 7 Komendy Straży Granicznej z dnia 1 lipca 1930 r. mogła być przyznawana po odbyciu nie mniej niż 3 lat nienagannej służby. Oprócz oficerów i szeregowych Straży Granicznej, prawo do jej otrzymywania miały także osoby wojskowe i cywilne oraz urzędnicy SG i pracownicy kontraktowi, którzy położyli szczególne zasługi dla dobra formacji. Nadawanie odznaki odbywało się raz do roku, w dniu Święta Straży Granicznej, przypadającego 11 listopada. Odznaka była jednostopniowa, aczkolwiek występowała w dwóch wersjach: srebrnej (koszt 16 zł) i brązowej (koszt 8 zł).

Kolejną bardzo zaszczytną formą wyróżnienia był Krzyż Zasługi „Za Dzielność”. Ustanowiony rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 7 marca 1928 roku, dla uhonorowania „(...) funkcjonariuszy Policji Państwowej, oficerów i szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza oraz funkcjonariuszy Straży Celnej¹² za czyny spełnione w szczególnie ciężkich warunkach z wykazaniem wyjątkowej odwagi, z narażeniem życia lub zdrowia w obronie prawa, nietykalności granic państwowych oraz życia i mienia obywateli (...)”¹³.

Było to odznaczenie jednostopniowe, wzorowane na srebrnym Krzyżu Zasługi, na ramionach którego umieszczono napis „ZA DZIEL –

¹⁰ Identycznie było w odniesieniu do stopni wojskowych, z tym że obszycia sierżanta posiadały lamówkę czerwoną – przyp. autora.

¹¹ Odznakę przedstawia zamieszczona obok fotografia (ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Pile).

¹² W niedługi czas później, na mocy rozporządzenia Prezydenta RP z dn. 22 marca 1928 r. Straż Celna przekształcona została w Straż Graniczną – przyp. autora.

¹³ Dziennik Ustaw z 1928r., Nr 30, poz. 297.

NOŚĆ”. Wstążka identyczna jak w Krzyżu Zasługi, uzupełniona niebiesko – zielonym paskiem szer. 10 mm (barwy KOP), biegnącym ukośnie od prawego górnego do lewego dolnego rogu wstążki. Każdy egzemplarz krzyża posiadał swój kolejny numer, umieszczony na rewersie. Odznaczenie mogło być nadane tej samej osobie trzykrotnie (kolejne nadania uwidaczniała nałożona na wstążkę srebrna listewka).

Krzyż nadawał premier na wniosek ministra spraw wewnętrznych bądź ministra skarbu. Funkcjonariuszom Policji Państwowej odznaki wręczano 19 marca i 11 listopada, natomiast szeregowym i oficerom KOP bądź Straży Granicznej bez określenia terminu, tj. według uznania prezesa Rady Ministrów (zazwyczaj jednak z okazji Święta Niepodległości)¹⁴.

Na zdjęciu: Krzyż Zasługi „ZA DZIELNOŚĆ” z listewką oznaczającą dwukrotne nadanie (ze zbiorów autora).

Na rok przed wybuchem II wojny światowej Straż Graniczna otrzymała niewielkie ilości hełmów polskich „wz. 31”. Produkowano je w „Hucie Ludwików”, a różniły się od hełmów wojskowych jedynie tym, że miały wywiercone po dwa otwory na czole czerepu, usytuowane jeden nad drugim, o średnicach 8 mm (górny) i 5,5 mm (dolny)¹⁵.

Odległość między środkami otworków wynosiła 29 mm. Służyły do zamocowania metalowego orła. Poza nielicznymi egzemplarzami takich hełmów zachowały się zdjęcia z 1938 roku przedstawiające posterunki Straży Granicznej na Śląsku Zaolziańskim. Widać na nich hełmy z nałożonymi orłami państwowymi „wz. 27”.

Warto wiedzieć, że w okresie tym produkowane były w niewielkich ilościach specjalnie orły typu państwowego o wysokości 100 mm, tłoczone na przyrządach zapewniających lekko wyrobiony kształt, dopa-

¹⁴ St. Oberleitner, *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705-1990*, T. 1, Zielona Góra 1992, s. 152-154.

¹⁵ J. Kijak, *Hełmy Wojska Polskiego i organizacji paramilitarnych 1917-1991*, Warszawa 1993, s. 80.

sowane do wypukłości czoła hełmu. Orły te wykonano z przeznaczeniem dla Straży Granicznej i Policji Państwowej¹⁶.

Posterunek Straży Granicznej na Zaolziu. Funkcjonariusz w hełmie „wz. 31” z orłem typu państwowego (źródło: Czoły, nr 19, Warszawa 10.10.1938 r., s. 1).

Aż do wybuchu II wojny światowej w umundurowaniu Straży Granicznej nie zaszły żadne istotne zmiany. Od kwietnia 1939 r. rozpoczął się proces wzmocnienia komisariatów na granicy zachodniej, a następnie na pozostałych kierunkach. W ich składzie zaczęto formować plutony wzmocnienia. W celu maskowania mobilizacji, pobór rezerwistów przeprowadzono pod pozorem wezwań na trzymiesięczne przeszkolenie rezerwy¹⁷. Wszystkim nowo powołanym do służby wydano umundurowanie polowe identyczne jakie obowiązywało w Wojsku Polskim.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ H. M. Kula, *Polska Straż Graniczna w latach 1928-1939*, Warszawa 1994, s. 228.

Lato 1939 r. – Funkcjonariusze Placówki Straży Granicznej w Kłęczkowie wraz z żołnierzami plutonu wzmocnienia (ze zbiorów autora).

Z dniem ogłoszenia mobilizacji powszechnej 31 sierpnia 1939 r., na podstawie art. 10 Ustawy o Straży Granicznej, stała się ona z mocy prawa częścią Polskich Sił Zbrojnych.

Wcielenie Straży Granicznej w skład sił zbrojnych szczegółowo regulowało zarządzenie ministra spraw wojskowych, dotyczące stosunku funkcjonariuszy do wojska. Nakazywało ono m. in.:

„(...) 1. Oficerowie i szeregowi Straży Granicznej stają się żołnierzami pełniącymi czynną służbę wojskową. (...) Posiadane dotychczas przez oficerów i szeregowych Straży Granicznej stopnie ustalone w art. 12 stają się stopniami wojskowymi. Stopnie te odpowiadają następującym stopniom wojskowym:

- *stopień Komendanta Straży Granicznej odpowiada generałowi dywizji;*
- *stopień nadinspektora Straży Granicznej odpowiada pułkownikowi;*
- *stopień inspektora Straży Granicznej odpowiada podpułkownikowi;*
- *stopień komisarza Straży Granicznej odpowiada kapitanowi;*
- *stopień podkomisarza Straży Granicznej odpowiada porucznikowi;*
- *stopień aspiranta Straży Granicznej odpowiada podporucznikowi;*
- *stopień nadkomisarza Straży Granicznej odpowiada majorowi;*

- *stopień starszego przodownika Straży Granicznej odpowiada starszemu sierżantowi;*
- *stopień przodownika Straży Granicznej odpowiada sierżantowi;*
- *stopień starszego strażnika Straży Granicznej odpowiada plutonowemu;*
- *stopień strażnika Straży Granicznej odpowiada kapralowi. (...)*¹⁸.

Zarządzenie ministra spraw wojskowych o włączeniu Straży Granicznej w skład sił zbrojnych wieńczyło długi proces zabiegów gen. Waleriana Czumy o miejsce i rolę tej formacji w warunkach zbliżającego się nieuchronnie konfliktu zbrojnego.

Jedną z ostatnich czynności było wydanie funkcjonariuszom aluminiowych znaków identyfikacyjnych, tzw. „nieśmiertelników”.

*„Nieśmiertelniki” z komisariatu Straży Granicznej w Ujściu
(ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Pile).*

W dniu 1 września 1939 roku na polskie placówki Straży Granicznej rozlokowane wzdłuż granicy z Niemcami oraz z kierunku Moraw i Słowacji padły pierwsze strzały. Rozpoczęła się II wojna światowa.

¹⁸ Ibidem, s. 243-244

Bibliografia

Dziennik Ustaw RP z 1928 r., Nr 25.

Dziennik Ustaw RP z 1928r., Nr 30.

Dziennik Ustaw RP z 1930 r., Nr 10.

Dziennik Ustaw RP z 1933 r., Nr 76.

Kijak J., *Hełmy Wojska Polskiego i organizacji paramilitarnych 1917-1991*, Warszawa 1993.

Komornicki St., Bielecki Z., Bigoszevska W., Jońca A., *Wojsko Polskie 1939-1945. Barwa i broń*. Warszawa 1984.

Kula H. M., *Polska Straż Graniczna w latach 1928-1939*, Warszawa 1994.

Oberleitner St., *Polskie ordery, odznaczenia i niektóre wyróżnienia zaszczytne 1705-1990*, Zielona Góra 1992.

Wielecki H., *Polski mundur wojskowy 1918-1939*. Warszawa 1995.

Żygulski Z. jun., H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988.

Grobelski Wojciech; Umundurowanie, oznaki i emblematy Straży Granicznej po 1933 roku, Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia nr 2/08, Koszalin 2008.